ויחי

א. ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל גו' בדרך גו' ואקברה שם בדרך גו'[1], ופרש"י[2] „ואני בבואי מפדן וגו', ואע"פ שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך שהרי מתה סמוך לבית לחם . . ואקברה שם[3], ולא הולכתי אפי' לבית לחם להכניסה לארץ וידעתי שיש בלבך עלי אבל דע לך שע"פ הדבור קברתי שם שתהא לעזרה לבני' כשיגלה[4] אותם נבוזראדן והיו עוברים דרך שם יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים שנאמר[5] קול ברמה נשמע וגו' והקב"ה משיבה[6] יש שכר לפעולתך נאום ה' וגו' ושבו בנים לגבולם".

ואינו מובן:

כמה ממפרשי המקרא ביארו את הכתוב „ואני בבואי גו'" — שבלשון ה־כתוב עצמו מבוארת התנצלותו של יעקב על שלא הוליך את רחל למערת המכ־פלה, כמו פירוש הרמב"ן[7] ש„מתה בדרך בפתע פתאום ולא יכול לקברה שם (במערת המכפלה) כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך כו'", או כפירוש ה־ספורנו ש„כל כך גברה עלי טרדתי ו־אבלותי שלא עצרתי כח להוליכה כו'"[8] — ולמה עזב רש"י פירושים אלו שהם לפי דרך הפשט, ונקט דברי אגדה שאין להם כל רמז במקרא[9]? ואדרבה, לפירוש רש"י נמצא, ש„תמהון העניין"[10] (הנהגת יעקב, שקבר את רחל בדרך ולא ה־כניסה אפילו לבית לחם) מפורש בכתוב, ואילו העיקר, הטעם להנהגה זו, לא נזכר כלל בקרא!

גם יש לדייק בלשון רש"י בתשובת הקב"ה לרחל[11], „יש שכר לפעולתך נאום ה' וגו' (ושבו בנים לגבולם)" — ואינו מובן, שלא מוזכר כאן שום „פעולה" של רחל שעבורה מגיע לה שכר („יש שכר לפעולתך"), כי"א רק שהיא „מבקשת עלי־הם רחמים",

[במפרשים[12] הביאו דברי המדרש[13],

---

1) פרשתנו מח, ז.

2) לכללות פרש"י ע"פ זה — ראה פסיקתא רבתי פ"ג. ע"ש.

3) ראה ס' זכרון על פרש"י, שד"ה זה הוא המשך לד"ה ואני. ע"ש.

4) ראה גם ב"ר פפ"ב, י.

5) ירמי' לא, יד.

6) שם, טו־טז.

7) ועד"ז בראב"ע, רשב"ם רד"ק ועוד.

8) ראה גם תיב"ע כאן.

9) במפרשים (רמב"ן (ובחיי) כאן. ביאורי מהרא"י על פרש"י. באר מים חיים (לאחי המהר"ל). דברי דוד (להט"ז). הואיל משה (באר היטב) ועוד. וראה גו"א) שנרמז ביתור לשון הכתוב „ואקברה שם בדרך", שזה מרמז על הדרך שעתידין ישראל לילך שם. אבל זהו רק א) רמז, ב) על כללות העניין (ולא על פרטי הדברים שהובאו ברש"י), ג) כיון ש„תמהון העניין" מפורש בכתוב, הו"ל לפרש גם הטעם (כ־בפנים). — וראה רא"ם כאן.

10) ל' באורי מהרא"י כאן.

11) בדפוס א' וב' דפרש"י ורוב כת"י רש"י שתח"י, ליתא הסיום „והקב"ה משיבה . . לגבולם". אבל כבר הובא ברמב"ן כאן, וכ"ה בדפוסי רש"י הנפוצים.

12) גו"א. באר היטב. דבק טוב (בהגהה).

13) פתיחתא דאיכ"ר כד (הובא ברש"י ורד"ק ירמי' שם). וראה גם תדבא"ר פ"ל.

שבבקשתה הזכירה רחל שהכניסה צרתה (לאה) לביתה ומסרה לה הסימנים כו', וע"ז ענה לה הקב"ה „יש שכר לפעולתך" („לפעולתך זלצדקתך שמסרת סימנך ל־אחותך"[14]), אבל בפרש"י כאן לא הזכיר זה כלל[15].

ולכאורה הי' מתאים להביא כאן[16] המשך דברי הקב"ה[17] „ויש תקוה לאחריתך נאום ה'" (ובפרט שזה נאמר ב־סמיכות ממש ל„ושבו בנים לגבולם")?

ב. ויובן זה בהקדם תוספת ביאור בדברי רש"י שיעקב אמר ליוסף „ידעתי שיש בלבך עלי", שלכאורה אינו מובן:

מזה גופא שיעקב לא התנצל לפני יוסף במשך כל השנים על קבורת רחל בדרך, משמע[18], שעיקר התרעומת של יוסף נתעוררה לאחרי שהשביעו יעקב לטרוח להוליכו לארץ כנען ולקוברו שם,

[וכמובן גם מלשון רש"י „ואע"פ שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך כו'", היינו שהתרעומת על ש„לא כך עשיתי לאמך" היא תוצאה מזה „שאני מטריח עליך להוליכני כו'"].

ולכאורה תמוה, שהרי זה נראה כמו רגש של נקמה ח"ו, שמצד עצם הדבר לא היתה ליוסף תרעומת על יעקב, ורק כשהטריחו להוליכו לארץ כנען אזי נתעורר אצלו רגש של תרעומת על שלא טרח לקבור את רחל במערת המכפלה — וכי חשד יעקב את יוסף בכך[19]?

ולכן נ"ל שאין כוונת רש"י ב„ידעתי שיש בלבך עלי" לענין של תרעומת[20]

— דח"ו לחשוד את יוסף שהיתה לו טענה ליעקב על שלא קבר את רחל במערת המכפלה, כי ודאי הבין יוסף שיעקב הי' עושה ככל יכולתו לקבור את רחל במערת המכפלה (שתהי' קבורה ביחד עמו), ובפרט בידעו גודל אהבתו של יעקב לרחל, ואם לא עשה יעקב כן ודאי שאינו אשם בזה כלל —

אלא הדיוק הוא „יש בלבך עלי": עם היות שהוא מבין בשכלו שאין להאשים את יעקב, מ"מ סו"ס הרי חסרה אצל רחל מעלה זו של קבורה במערת המכפלה, וכיון שהחסרון קיים, „יש בלבו" של יוסף על יעקב[21], שהרגש הכאב ש־בלב נשאר, דלמה יוגרע חלקה של רחל שלא תקבר במערת המכפלה[22]?

---

14) ל' רש"י (ורד"ק) ירמי' שם.

15) אף שהענין דמסירת הסימנים הובא ב־פרש"י לעיל (ויצא כט, כה), וגם שזוהי זכות שעמדה לה (רש"י שם ל, כב). אבל לכאורה דוחק לומר של„פעולה" זו נתכוון רש"י כאן וסמך על פירושו לעיל.

16) וכ"ה בפסיקתא רבתי שם — אף שהובא בדברי רחל „תן לי האוניא" (שכר המגיע לה בשביל שמסרה הסימנין כו' — ביאור זרע אפרים לפס"ר שם).

17) ירמי' שם, טז.

18) בראי"ם כאן „דמסתמא כבר הודיע לו טרם המכרו כי לא יתכן שלא שאל הסיבה בכל אותו הזמן כו' ולא בא הסיפור עתה רק מפני שבקש ממנו מה שלא עשה לאמו". וצ"ע, דאם ידע יוסף הטעם שלא עשה כן לאמו, מה טעם הוצרך יעקב להתנצל לפניו „ואני בבואי מפדן גו'".

19) ולהעיר מרש"י לקמן נ, טז (אף שאינו דומה לנדו"ד).

20) בדפוס שני דפרש"י „שיש בלבך עלי תרעומת". אבל בדפוס א', כת"י רש"י שתח"י ודפוסי רש"י הנפוצים — ליתא תיבה זו.

21) ואף שהוא לא אשם, מ"מ חסרון זה ברחל בא על ידו. ולהעיר מאגה"ק ר"ס כה. וצע"ק.

22) וראה השקו"ט במפרשי רש"י (באר היטב, שפ"ח ומשכיל לדוד) מפרש"י לעיל (ויצא ל, טו) שזה הי' עונש על רחל. ע"ש. ואכ"מ.

ותוקף רגש זה נתעורר אצל יוסף כשיעקב אמר לו להוליכו להקבר בארץ כנען במערת המכפלה, שזה מדגיש את גודל המעלה שבקבורה במערת המכפלה, עד שבגלל זה מטריח את יוסף (ובפרהסיא ואף שנהג בו כבוד) להוליכו לשם — ה"ז מגדיל ביותר את הרגשת החסרון אצל רחל שלא זכתה להקבר שם.

וכדי לבטל רגש זה מלבו של יוסף, אמר יעקב „ואני בבואי גו' ואקברה שם גו'", וכפרש"י שיעקב הסביר ליוסף „שע"פ הדבור קברתי' שם שתהא לעזרה לבני' כו'".

ומתורץ בפשטות הטעם שהוצרך רש"י להביא דברי אגדה אלו, ולא פירש כהפשטנים הנ"ל (ס"א) — כי לפירושם אין כאן אלא דברי התנצלות שיעקב לא הי' אשם בזה, ואין בדברים אלו כדי לבטל מה שב„לבו" של יוסף: ורק ע"פ דברי אגדה אלו יש טעם לכך שרחל נקברה בדרך, „שתהא לעזרה לבני' כו'", ועוד (ועיקר?) זה מדגיש מעלה מיוחדת ברחל (שהיא דוקא הביאה הבטחת הקב"ה „ושבו בנים לגבולם"), וכדלקמן, ולכן יש בזה תשובה מספקת המסלקת את הרגש הזה שבלב.

ביאור הדבר:

זה שקבר יעקב את רחל בדרך „ע"פ הדבור . . שתהא לעזרה לבני' כו'", אין הכוונה בזה שנגרע מרחל בשביל טובת בני', אלא אדרבה, כיון שזהו גאולת בני' של רחל — ה"ז טובת ואושרה של רחל, ודאי שרחל עצמה היתה מסכמת לכך ודורשת זה[23].

ויש לומר, שזוהי כוונת רש"י בהביאו את הכתוב „(והקב"ה משיבה) יש שכר לפעולתך נאום ה'" — ואינו מזכיר שום פעולה של רחל — כי כוונתו לזה גופא שנקברה בדרך, שזהו כדי „שתהא ל־עזרה לבני'", דזה שהקב"ה ציווה את יעקב לעשות כן הוא משום שזה הוא רצונה וחפצה של רחל. בסגנון אחר קצת: בקשת הרחמים של רחל דוקא יש בכוחה להביא את ההבטחה „ושבו בנים לגבולם", בזכות „פעולה" זו, שהיא מוכ־נה לוותר על המעלה דקבורה במערת המכפלה כדי „שתהא לעזרה לבני'".

ג. עפ"ז יש לבאר (עכ"פ בפנימיות הענין) המשך הכתובים, שדבר זה אמר יעקב ליוסף בהמשך לדבריו אודות אפרים ומנשה

[וכבר תמהו במפרשים[24] — דהו"ל ל־יעקב להקדים דברי התנצלות אלו לבק־שתו לפנ"ז, כשהשביעו „ונשאתני ממצ־רים וקברתני בקבורתם"[25], ולא במעמד זה שבו לא הזכיר כלל ע"ד קבורתו ב־ארץ כנען (אלא רק דברי ברכה[26], ואשר אפרים ומנשה יכנסו לחשבון שאר ה־שבטים ליטול חלק בארץ[27])]

דיש לומר שבזה רמז לו הטעם ש„שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה לי הם"[28]:

זה שגם בנים שנולדו בארץ מצרים („עד בואי אליך") נכנסים „בחשבון שאר בני"[29], הוא מפני זכותה של רחל, דכיון

23) להעיר מפרש"י לעיל (ויצא כט, יא) „ויבך, לפי שצפה ברוה"ק שאינה נכנסת עמו לקבורה".

24) יריעות שלמה (למהרש"ל), גו"א, דברי דוד, באר היטב, אמרי שפר (ועוד) על פרש"י כאן. וראה גם מושב זקנים, אלשיך אוה"ח ועוד.

25) פרשתנו מז, ל.

26) מח, ג־ד.

27) שם, ה־ו וברש"י.

28) שם, ה.

29) ל' רש"י שם.

שהיא היתה מוכנת להקבר בדרך (שלא ביחד עם יעקב) כדי „שתהא לעזרה לבני״, לכן זכתה, שבני בנה[30] שנולדו „בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה (לא בסמיכות ליעקב) — לי הם״.

ד. והנה איתא בגמ׳[31] על פסוק זה „ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל״, ש„אין אשה מתה אלא לבעלה״, ומבואר ב־חדא״ג מהרש״א, שמאמר זה בא בהמשך למ״ש בסוגיא שם לפנ״ז[32] אודות „אשתו ראשונה״ („אשת נעורים״), כי זה שאמר יעקב „מתה עלי רחל״, „אף שהיו לו נשים אחרות״, היינו מפני ש„לא מצא קורת רוח רק בה שהיא אשתו ראשונה[33] ועקרת הבית״ [וכמובא גם בפרש״י עה״ת[34] שרחל היתה „עקרת הבית״, וכן איתא במדרש[35] ש„רחל היתה עיקרו של בית״, ועד שבגלל זה „נקראו ישראל על שמה״].

וע״פ הנ״ל יש לומר, ששני הענינים שבכתוב זה (א) התנצלותו של יעקב על שקבר את רחל בדרך, כדי „שתהא ל־עזרה לבני״, (ב) הדיוק „מתה עלי רחל״, המדגיש שהיא היתה „עקרת הבית״ —

30) ולהעיר, שגם ב„לעזרה לבני״ הכוונה ל־צאצאי׳ (ולא בני׳ ממש).

31) סנהדרין כב, ב.

32) שם סע״א ואילך.

33) אין כוונתו רק שיעקב רצה שתהי׳ אשתו ראשונה, אף שבפועל נשא לאה לראשונה (וראה רמב״ן פרשתנו כאן), אלא כמ״ש בחדא״ג שם לפנ״ז (יט, ב ד״ה בעלי) ד„רחל נתקדשה מן הדין בשכר שבע שנים כמ״ש הבה לי אשתי דהיינו שנתקדשה מכבר״. וכ״כ בציוני (תולדות כו, ה) ש„יש מרבותינו אומרים כי אדרבא רחל היתה נשאת לו בהיתר בשכר עבודת שבע שנים שקבל בה קדושין״. וראה פרשת דרכים דרוש ג. לקמן ע׳ 244 הערה 34. ואכ״מ.

34) ויצא לא, ד. וראה רש״י ויצא שם, לג; וישלח לה, כב.

35) ב״ר פע״א, ב.

שייכים זל״ז[36]. כי תכונה זו שמצינו ב־רחל — הוויתור על מעלת עצמה (להיות קבורה עם יעקב אבינו במערת המכפלה) כדי „שתהא לעזרה לבני״ — היא היא התכונה העיקרית שישנה בכל אשה כשרה בישראל, שתפקידה להיות „עקרת הבית״.

ביאור הענין:

אף שהכלל „אני נבראתי לשמש את קוני״[37] חל על אנשים ונשים בשוה, מ״מ קיים הבדל בין האיש והאשה[38], שעיקר ענין של עבודת השם של האיש הוא — עסק התורה והתפלה וקיום כל המצות, ובזה נכללה (כיון שצריך לעסוק בדרך ארץ ועסק הפרנסה[39] —) גם עבודתו „בכל דרכיך דעהו״[40] ו„כל מעשיך יהיו לשם שמים״[41]; משא״כ בנוגע לנשים — פטורות ממ״ע שהזמ״ג[42] (וכן פטורות מתלמוד תורה[43]), כיון שצ״ל עסוקות ב־צרכי הבית (כמבואר בראשונים[44] שמ־טעם זה אשה פטורה ממ״ע שהזמ״ג — לפי שצרכי הבית עלי׳).

ואולי י״ל שבזה ניכרת מעלת הנשים: באנשים, עיקר ענין עבודת ה׳ שלהם הוא באופן גלוי, ולכן עבודה זו יכולה לגרום לרגש של שביעת רצון („שמח בחלקו״[45]) ומזה — לרגש של ישות (עכ״פ

36) עיין גם גר״א כאן.

37) משנה ובריית׳א סוף קידושין.

38) להעיר משבת (סב, א) „עם בפני עצמן הן״.

39) להעיר מהל׳ ת״ת לאדה״ז פ״ג ס״ג ואילך.

40) משלי ג, ו.

41) אבות פ״ב מי״ב.

42) משנה קידושין כט, א.

43) קידושין שם, ב.

44) אבודרהם סדר תפלות של חול. כלבו ר״ס עג.

45) ראה „היום יום״ (ל׳ סיון) ע״ד „שמח ב־חלקו״ בענינים רוחניים.

בדקות דדקות[46]: משא"כ בנשים.

ובזה מבואר טעם החילוק בענין היחוס, שעצם וכללות שם ישראל תלוי דוקא בהאם, שהנולד לאם ישראלית הוי ישראל (גם כשהאב אינו יהודי), אבל הפרטים, החילוקים בבני ישראל גופא – כהן לוי ישראל – תלויים במשפחת ה־אב:

להיות יהודי – תלוי בזה שהוא חלק אלקה ממעל ממש[47], למעלה מהתחלקות לפרטים; ואילו החילוקים דכהן לוי ישראל, שהן דרגות שונות בגילוי ה־קדושה, הרי זה תלוי בהאיש שעבודת השם שלו היא בעניני קדושה גלוי.

ה. וזוהי כוונת יעקב באמרו ליוסף „ואע"פ שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך כו'" – שזהו החילוק בין יעקב לרחל:

מצד ענינו ועבודתו של יעקב צריך הוא להיות קבור במערת המכפלה, ביחד עם שאר האבות – במצב ומקום של קדושה גלוי;

ומעלתה המיוחדת של רחל[48] – „עיקרו של בית", „עקרת הבית" – שהיא מוותרת על שלימות ומעלת עצמה להיות קבורה במערת המכפלה, כדי „שתהא לעזרה לבני'", ובזה גופא – בנים שיהיו לאחרי כו"כ דורות, ובנים שיהיו במעמד ומצב בלתי רצוי, עד כדי כך שיתחייבו גלות: ובשביל אותם הבנים שחטאו וגלו – מוותרת רחל אמנו על זכות קבורה במערת המכפלה ביחד עם יעקב אבינו במשך מאות ואלפי שנים, כדי שעי"ז תוכל להיות „לעזרה לבני'".

וזהו הטעם שהיא הביאה את ההבטחה ד„ושבו בנים לגבולם" – דהיות שהיא ויותרה על מעלת עצמה, בשביל בנים אלו, מצד הקשר העצמי שבינה ובינם (בכל מצב שיהיו), הרי זה ממשיך מל־מעלה „מדה כנגד מדה", שלמרות מצבם הגלוי של הבנים (שנתחייבו גלות), הבטיח הקב"ה „ושבו בנים לגבולם", ש־להיותם בנים הרי ודאי שישובו לגבולם, בגאולה האמיתית והשלימה, במהרה בימינו ממש.

(משיחת ש"פ ויחי תשמ"ו)

---

46) דאף שזו שביעת רצון מקדושה, מ"מ עצם הרגש של שביעת רצון מורה שהאדם מציאות בפ"ע (ראה לקו"ש חט"ז ע' 273. וש"נ).

47) תניא רפ"ב.

48) ועפ"ז יומתקו דברי המדרש (ב"ר שם) „רחל היתה עיקרו של בית . . שכל הדברים תלויין ברחל (ראה מת"כ שם) לפיכך נקראו ישראל על שמה" – שלא מצינו זה בשאר אמהות (הקבורות במערת המכפלה).